

הקרב האחרון של שאול בגלבוע וכינונה של מלכות דוד בחברון

גרשון גליל

תקציר

הקרב האחרון של שאול בגלבוע נידון במחקר בהרחבה. החוקרים לא הצליחו להסביר את הכתוב בשמואל א כט, א: "וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת כָּל מַחְנֵיהֶם אֶפְקָה וַיִּשְׂרָאֵל חַנְיָם בְּעֵין אֲשֶׁר בְּיַזְרְעֵאל" - מדוע עלה שאול לעמק יזרעאל כשהפלשתים נאספו לשטחי כינוס באפק, הסמוכה לראש העין? לדעתי, אין שום היגיון בהתייצבות שאול בגלבוע בשעה שהפלשתים התקבצו באפק, אלא אם כן נשקפה לישראל סכנה גדולה מצפון, בנוסף לסכנה הפלשתית מדרום. כלומר, שאול נאלץ לעלות צפונה כי גורם חיצוני אחר היווה איום מיידי על ישראל, איום משמעותי שחייב את שאול לעלות צפונה ולהיערך מולו. המאמר מתמקד בבחינת זהותו של גורם חיצוני זה ובוחן מחדש את המלחמה בגלבוע ואת כינונה של מלכות דוד בחברון.

מילות מפתח: שאול, גלבוע, פלשתים, פלשתים צפוניים, דוד, חברון

מבוא

תקופת מלכותם של שלושת המלכים הראשונים שמלכו בישראל – שאול, דוד ושלמה – נידונה במחקר בהרחבה (על הוויכוח במחקר בסוגיה זו ראו למשל גרביני 1988; אוסישקין 1990; דייויס 1992; תומפסון 1992; הלפרן 1995; פינקלשטיין 1996; פריץ ודייויס 1996; גוטוולד 1997; קנופרס 1997; אש 1999; דיזור 2000; לויץ ומזר 2001; קיטשן 2002; ליברני 2005; גליל 2007; 2013; 2018; דיטריך 2007; ון־סטרס 2009; נאמן 2009; מזר 2010א; פאוסט 2010; 2019; בדפוס; בן יוסף ואחרים 2012). אומנם בעשורים האחרונים התגלו עדויות אפיגרפיות וארכיאולוגיות חדשות רבות (שיידונו להלן), אולם תהליך התהוותם ומהימנותם ההיסטורית של ספרי המקרא בכלל ושל ספר שמואל בפרט הן עדיין הסוגיות העיקריות שיש לדון בהן בראשונה (ראו למשל סמית' 1912; דרייבר 1913; קלמנטס 1974; ויולה 1975; 1977; שמידט 1976; גון 1978; גורדון 1980; מקרט 1980ב; ברטל 1982; פוקלמן 1986; פולצין 1989; אילת 1998; סימון 2000; צומורה 2007; גרסיאל 2008; 2018; דיטריך 2012; גרין 2017; גליל בהכנה ב; להשערה השגויה והבלתי אפשרית שספר דברי הימים קדם לשמואל, ראו למשל אולד 2011, 4-5, 622-630). מקצת החוקרים סברו שיש לתארך את ספר שמואל למאה השמינית לפסה"נ (דיטריך 2011; 2015), ואחרים טענו שהוא חובר במאה העשירית לפסה"נ (ובהם גם אילת 1998, 146; צומורה 2007; גרסיאל 2018).

לדעתי, ספר שמואל ראה אור בשתי מהדורות: הראשונה חוברת בימי שלמה, בשנת 950 לפסה"נ בקירוב; והשנייה (הדו־טרונומיסטית) בגלות בבל, בשנת 560 לפסה"נ בקירוב. מחבר המהדורה הראשונה (להלן: מחבר שמואל) נמנה עם הסיעה שתמכה בשלמה והתייצבה נגד תומכי אדוניה, שבראשם עמדו יואב ואביתר (ראו מלכים א א). לפיכך, אין זה מפתיע שבקטעים שחוברו בידי מחבר שמואל ניכרת ביקורת קשה על יואב, וגם על אביתר ועל ביתו, בית עלי. בנוסף לשתי מגמות אלו, יש במהדורה זו של שמואל גם ביקורת קשה על דוד ועל אחיו הבוגרים של שלמה – אמנון, אבשלום ואדוניה. כמו כן, עדיין ניכרים בספר רשמי המאבק הקשה בין בית שאול ובנימין ובין בית דוד. במהדורה הראשונה של שמואל נכללו שלושה מקורות נוספים: "דברי שאול", "דברי דוד" ו"ספר הישר", ונוספו עליהם קטעים שחיבר מחבר שמואל (בהיקף כ־45% מהספר). הדו־טרונומיסט הוסיף לשמואל רק כ־3% מהכתובים האצורים בו, אולם הוא ערך בו שינויים לא מעטים: הוא שינה את סדר הפרקים, בנה בסדר קונצנטרי את חטיבת הנספחים (שמואל ב כא-כד) כאפילוג לספר שמואל, והעביר את מלכים א א-ב לספר מלכים (ראו גליל בהכנה ב; בהכנה ג). רוב ספר שמואל עוין לשאול, ולכן אם נמצא טקסט המלמד על הישגיו ותחומי שליטתו, יש להניח שהוא משקף את המציאות בימיו.

רכים רואים בשאול דמות היסטורית, אולם יש ויכוח בסוגיית משך מלכותו והיקף ממלכתו: מרטין נות (1956, 163) וזיגפריד הרמן (1973, 182) התבססו על דברי הדויטרונמיסט בשמואל א יג, א, וטענו ששאול מלך רק שנתיים ומלכותו הייתה אפיוודה קצרה, אולם רוב החוקרים מניחים בצדק ששאול מלך כעשרים שנה (ראו למשל ברטל 1982, 125-129). גם בסוגיית גבולות מלכותו הדעות חלוקות: רבים סבורים שהוא מלך ביהודה, בשומרון ובעבר הירדן המזרחי (ראו דיון מפורט להלן), ואילו אחרים כוללים בתחום מלכותו גם את עשרות יישובי ההתנחלות הישראליים בגליל, רובם בגליל העליון עד דן (ראו למשל אהרוני 1987, 221-225; על צפון הארץ בתקופת ההתנחלות וראשית המלוכה ראו פרנקל 1990).

הקרב האחרון של שאול

הקרב האחרון של שאול בגלבוּע נידון במחקר (למשל קלאי 1964; ברטל 1982, 143-144, 196; גבריאיל 2003, 216-220; גרסיאל 2018, 242-249).¹ מקצת הסברות שהועלו יסודן בהשערות המצמצמות כאמור את גבולות ממלכת שאול, בלא כל אחיזה בכתובים. רשימת מחוזות אשבעל (שמואל ב, ב, ט) ותיאור מלחמות שאול (שמואל א יא-טו; יד, מז) עשויים לשקף נאמנה את היקפה של ממלכת שאול. אשבעל ירש מאביו חמישה מחוזות: "הגלעד", "האשורי", "יזרעאל", "אפרים" ו"בנימין" (שמואל ב, ב, ט). הגלעד הוא עבר הירדן הישראלי, תחום שבו לחם שאול בעיקר נגד עמו, ובו הומלך אשבעל במחנים (שמואל ב, ב, ח); האשורי הוא שבט אשר, המייצג בהכללה גם את נפתלי, ואת כל צפון הארץ עד דן, שם נלחם שאול במלכי צובה (אהרוני 1961, 115; 1987, 221-225; והשוו שונק 1963, 129; קלאי 1967, 27; ברטל 1982, 102-105); אפרים ובנימין מכוונים לשבטי המרכז; ומחוז יזרעאל² מעיד על שליטת שאול בעמק יזרעאל

1 פינקלשטיין (2013, 54-61) שיער ששאול לחם בגלבוּע נגד שישק מלך מצרים ולא נגד הפלשתים, אולם אין כל סיוע לטענה זו, שכן שישק עלה למלוכה בשנת 943 לפסה"נ, ואילו הקרב בגלבוּע נערך כ-65 שנה לפני כן, בסוף המאה ה-11 לפסה"נ.

2 אין הסכמה במחקר בסוגיית היקפו של מחוז יזרעאל. יש המצמצמים אותו לעיר יזרעאל וסביבותיה (ברטל 1982, 100; אנדרסון 1989, 34). אחרים שיערו שהוא מכוון לעמק יזרעאל (בראפרת 1996, ב, 20) או לנחלת יששכר (אלט 1953, 116; אוהלר 1979, 108). זכריה קלאי (1967, 27-28) הניח שהמחוז השתרע על תחום העיר יזרעאל ועל חבלים סמוכים מיששכר ומנשה, חנוך רביב (1979, 111) זיהה את יזרעאל עם מנשה, ואילו יוחנן אהרוני (1961, 115) הניח שתחום המחוז הקיף את נחלות זבולון ויששכר. לדעת קלאוס שונק (1963, 129), מחוז יזרעאל זהה בהיקפו למחוז החמישי של שלמה, הכולל את "תַעֲנֵךְ וּמַגְדוֹ וְכָל בֵּית שָׁאֵן" ואת עמק יזרעאל, "מִתַּחַת לְיִזְרְעָאֵל", ואף את בקעת הירדן "אֲשֶׁר אֶצֶל צִרְתָּנָה", "מִבֵּית שָׁאֵן עַד אֶבֶל מְחֹלָה עַד מַעְבַּר לְיִקְמָעֵם" (מלכים א, ד, יב).

ובאזורים הסמוכים אליו בגליל ובשומרון. בדרום התמודד שאול נגד הפלשתים והעמלקים, ואף הציב יד בכרמל לציון נצחוננו (שמואל א טו, יב), וברור שמלכותו כללה גם את יהודה. מאמץ גדול מושקע בספר שמואל להוכחת הטענה שדוד לא השתתף בקרב בגלבע ולא היה מעורב במות שאול. חטיבה ספרותית גדולה בת שישה פרקים דנה ב"מי צקלג" של דוד (שמואל א כז, א - שמואל ב ב, ג) ומתמקדת בשבעה ימים: שלושת הימים שקדמו למות שאול, יום נפילתו בגלבע, ושלושת הימים לאחר מותו.³ חטיבה זו מטרתה לספק אליבי לדוד - לטעון שבמהלך היממה שבה התנהל הקרב האחרון של שאול רדף דוד אחרי עמלקים בדרום, רחוק מאוד מהגלבע; גם לדוד נשקפה סכנה קיומית, ואנשיו רצו לסוקלו מפני שנשותיהם, בניהם, בנותיהם ורכושם נשדדו בידי העמלקים. בניגוד לשאול, שנפל בקרב ואיבד שטחים לטובת אויביו, דוד ניצח, החזיר את כל הרכוש שנלקח מארץ פלשת ומארץ יהודה, ואף חילק שלל לזקני יהודה.⁴ החטיבה הספרותית הנזכרת מציגה מערך שמשווה בין שאול לדוד ובנויה במבנה קונצנטרי (א, ב, ג, ד, ג', ב', א') כדלהלן (למבנה הספרותי של פרקים אלו השוו דרייבר 1913, 213-214; הרצברג 1964, 217, 222; סגל 1976, 212-213; פוקלמן 1986, 555-682; קמפבל 2003, 278-279; דיטריך 2012, 85-86):

א. דוד יורד מיהודה לפלשת (שמואל א כז, א-ד)

ב. דוד בצקלג (שמואל א כז, ה - כח, ב)⁵

ג. שאול נוטש את עקרונותיו ונדחה בידי ה' (שמואל א כח, ג-כה)

ד. דוד מנצח את העמלקים (שמואל א כט, א - ל, לא)

ג'. שאול מובס בשדה הקרב ונופל בגלבע (שמואל א לא, א-ג)

ב'. דוד בצקלג (שמואל ב א, לרבות קינת דוד)

א'. דוד עולה מצקלג לחברון (שמואל ב ב, א-ג)

3 חטיבה ספרותית זו נידונה במחקר בהרחבה, ובדרך כלל נכללה במגבש הספרותי הגדול המכונה "סיפור עליית דוד"; ראו למשל הרצברג 1964, 240-244; וייזר 1966; טייל 1977; ונדרקם 1980; מקרטל 1980, 493-504; רוטט 1982; קליין 1983, 163-290; ויטלם 1984; גורדון 1986, 63-68; פוקלמן 1986, 143-682; מלול 1996, 518-525; קמפבל 2003, 167-170.

4 ייתכן שיש זיקה בין השלל שלקח דוד מהעמלקים ובין מטמון הכסף הגדול ביותר מימי המקרא שנמצא באשתמוע: כ-23 ק"ג כסף בתוך פכים שעליהם נמצאו כתובות "חמש" (ייבין 1971) בכתב שיש לתארכו לדעתי ולדעת למייר (2012, 302) למאה העשירית לפסה"ג. כתובות נוספות שנמצאו על פכים אלו לאחרונה בעקבות יוזמה שלי לבחון אותם מחדש במוזיאון ישראל, יפורסמו בקרוב על ידי חגי משגב.

5 רוב הפרשנים מצרפים את שמואל א כח, א-ב לפרק כז. ראו למשל קיל 1981, 275-281; בראפרת 1996, א, 336-341; אלטר 1999, 71. לדעה שונה ראו קמפבל 2003, 280-281.

הסופר מונה לחלופין קטעים שעוסקים בדוד (א, ב, ד, ב', א') ובשאול (ג-ג'): מבין שבעת הקטעים, שני הראשונים מתמקדים בדוד (א-ב), השלישי בשאול (ג), במרכז המבנה (ד) שובצו שני פרקים על דוד, אחר כך שוב פרק על שאול (ג'), ובחתימה נמנו שני קטעים על דוד (ב', א'); להנגדה בין דוד לשאול ראו הרצברג 1964, 217; שטובה 1973, 487-488; מקרטד 1980, 422; קליין 1983, 269; פולצין 1989, 217; ברוגמן 1990, 188-189, 191; בר-אפרת 1996, 345, 369; קמפבל 2003, 280-281; גרסיאל 2008, 288-289).

חטיבה ספרותית זו נפתחת בירידת דוד מיהודה לפלשת (שמואל א כז, א-ד) ונחתמת בעליית דוד מצקלג (שמואל ב ב, א-ג). להידוק הזיקה בין שני הקטעים (קטע א וקטע א') ניסחם המחבר ברמיון מילולי ובסדר כיאסטי:

”וַאֲנָשִׁיו אִישׁ וּבֵיתוֹ דָּוִד וְשְׁתֵּי נָשָׁיו אַחֲיִנְעַם הַיְזוּרְעֵאלִית וְאֶבְיָגַיִל אִשֶּׁת נָבָל הַכַּרְמֶלִית”
(שמואל א כז, ג)

”וַיַּעַל שָׁם דָּוִד וְגַם שְׁתֵּי נָשָׁיו אַחֲיִנְעַם הַיְזוּרְעֵלִית וְאֶבְיָגַיִל אִשֶּׁת נָבָל הַכַּרְמֶלִית”
(שמואל ב ב, ב)

”וַאֲנָשִׁיו אֲשֶׁר עִמּוֹ הָעֵלָה דָּוִד אִישׁ וּבֵיתוֹ” (שמואל ב ב, ג)

בקטע ב ובקטע ב' דוד שוהה בצקלג, ואילו בקטע ג ובקטע ג' הזרקור מופנה אל הצפון ומתמקד בשאול השואל בבעלת האוב, נוטש את עקרונותיו ומתבשר בשורות איוב: ה' מאס בו, ולמוחרת הוא ייפול בקרב עם בניו ועם חיילי צבא ישראל (ראו הרצברג 1964, 215-221; סגל 1976, 213-219; קיל 1981, 281-289; קליין 1983, 267-274; פולצין 1989, 217-221; ברוגמן 1990, 192-196; סימון 1992; 1997, 83-106; בר-אפרת 1996, 342-351; פטרסון 1999, 125-127; קמפבל 2003, 276-294; גרסיאל 2008, 294-307; 2018, 203-229). בקטע הבא (ג') מתוארות נפילת שאול ותבוסת ישראל בגלבוּע. בפרקים כט-ל (קטע ד) הסופר מתמקד בדוד: הוא שוהה באפק, נדחה בידי הסרנים, שב לצקלג, מנצח את העמלקים, וכל זאת במהלך היממה שבה נופל שאול בגלבוּע - אליבי מושלם (סגל 1976, 219-228; קליין 1983, 275-285; ברוגמן 1990, 197-206; אולד 2011, 330-345).

חיזוק עקיף לטענה שדוד לא הרג את שאול בגלבוּע מובא פעמיים - בשמואל א כד ובשמואל א כז: דוד נמנע מפגיעה בשאול "משיח ה'" גם בימי נדודיו במדבר, אף על פי ששאול נפל לידיו, ודוד ואנשיו יכלו להרוג אותו (גורדון 1980; קיל 1981, 242-250, 264-275; פולצין 1989, 205-215; ברוגמן 1990, 166-174, 182-188; בר-אפרת 1996, 301-308, 326-355; דיטריך 2004).

מות שאול בגלבו נזכר במקרא פעמים רבות (שמואל א לא, א; ח; שמואל ב א, ו, כא; כא; יב; דברי הימים א י, א, ח).⁶ לא ברור מדוע נערך הקרב במיקום צפוני זה, וכבר תמהו על כך חוקרים (גרסיאל 2018, 200).⁷ היה סביר שגם הקרב הזה ייערך בדומה לקודמיו סמוך לגבול בין פלשת לישראל, למשל בעמק האלה (שמואל א יז) או ליד אפק (שמואל א ד).⁸ יש שטענו שהפלשתים קבעו את מיקום הקרב בצפון (למשל קלאי 1964, 141),⁹ אולם אין במקרא בהירות בסוגיה זו. לכאורה המקרא מלמד שהפלשתים התייצבו ראשונים בשונם, ובעקבות זאת נאלץ שאול להיערך שם מולם: "וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים וַיָּבֵאוּ וַיַּחֲנוּ בְּשֹׁנֵם וַיִּקְבְּצוּ שָׂאוֹל אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל וַיַּחֲנוּ בְּגִלְבָּעַ" (שמואל א כח, ד). לעומת זאת, בפרק כט התיאור הפוך: "וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת כָּל מַחְנֵיהֶם אֶפְקָה וַיִּשְׂרָאֵל חָנִים בַּעֲיֵן אֲשֶׁר בְּיַזְרְעֵאל" (שמואל א כט, א). כלומר, כשהפלשתים נאספו לשטחי כינוס

6 הגלבו נזכר במקרא רק בזיקה למותו של שאול. במאמר זה לא אדון בגרסאות על מות שאול, שנידונו במחקר בהרחבה; ראו למשל אמית 1984; מלול 1996, 529-536; גרסיאל 2008, ב, 307-311.

7 והשוו קמפבל 2003, 284: "What on earth are the Israelites doing waiting for the Philistines" on the broad plane of Esdraelon".

8 לנוכח הקשיים הנזכרים הועלו השערות שונות באשר למיקום המערכה: בר דרומא (1966, א) הניח שהקרב התנהל ליד פתח תקווה, שם מצוי הכפר סלים - לדעתו יש לזהותו עם שונם - ושם גם מצויים מזריע (מזור) וחורבת א־דוויר, אשר שימרו לדעתו את שמן של יזרעאל ועין דור. לוריא (1970, 88-119) טען שהקרב האחרון של שאול נערך סמוך לעמק איילון. לדעתו, "העין אשר ביזרעאל" הוא המעיין ליד אמאוס, ובית שן היא חורבת בית שנה ליד לטרון. הוא אף שיער שיש לזהות את עין דור עם המעיין של עין נמוס ליד הכפר קטנה, וכן טען שהשם "עין דור" הוא שמם של מקומות רבים בארץ שנמצאים ליד מעיין שמימי מתרכזים בבריכה עגולה. אולם אין שחר לטענות אלה, ויש לדחותן על הסף, שכן הזיהויים של שונם והגלבו ודאיים.

9 חיים הרצוג ומרדכי גיחון (1981, 72-73) שיערו שהפלשתים ביקשו לחדור להר המרכזי דרך ג'נין, במעין איגוף אסטרטגי, אבל השערה זו איננה סבירה, שכן בביצוע איגוף גדול מאוד מצפון אין שום היגיון צבאי ואין שום יתרון. אחרים טענו שהפלשתים תקפו בצפון מפני ששאול ביצר את כל הדרכים העולות ממערב מזרחה ללב היישוב הישראלי ביהודה ובשומרון (קלאי 1964, 141; כוכבי 1980, 185-186; גבריאל 2003, 216; גרסיאל 2008, ב, 282; 2018, 201). במחקר אף הועלתה ההשערה שהפלשתים עלו לעמק יזרעאל כדי לחצוץ בין שבטי המרכז והצפון, ואף בינם ובין שבטי עבר הירדן (ראו למשל גייל 1968, 42; גרסיאל 2008, ב, 281; 2018, 202). אולם כל ההשערות האלה מתעלמות מן הכתוב בשמואל א כט, א, המלמד ששאול חנה כבר ביזרעאל כשהפלשתים עדיין שהו בשטחי כינוס באפק. אריה ברטל (1982, 143, 196) העלה את ההשערה ששאול ביצר את יזרעאל ולכן עלה צפונה, ובעטיו של מעשה זה פרצה המלחמה. טענה זו אינה סבירה כי נאמר ששאול גייס את כל ישראל למלחמה (שמואל א כח, ד), ואין להניח ששאול הכריז על גיוס חירום רק כדי לבצר את העיר יזרעאל.

באפק, הסמוכה לראש העין, הישראלים התייצבו דווקא בעמק יזרעאל.¹⁰ הסתירה בין שני כתובים אלה כבר נידונה במחקר,¹¹ אבל החוקרים לא עמדו על הקושי הקיים בין שני מרכיבי הפסוק הפותח את פרק כט, כלומר התייצבות שאול בגלבוץ בשעה שהפלשתים נאספים באפק. כמו כן, לא הועלתה השאלה מדוע לא נערך שאול באפק אלא עלה צפונה, ולמעשה חשף את העורף הישראלי להתקפות פלשתיות. המיקום הצפוני, ובייחוד בעמק יזרעאל, בעייתי לישראל, גם מפני שצבא ישראל לא היה מצויד במרכבות, אם כי הגלבוץ שכן בין שבטי הצפון, המרכז ועבר הירדן, מיקום המקנה לכאורה יתרון לישראל. לפלשתים המיקום הצפוני הזה היה עוד יותר בעייתי – שכן הוא מרוחק מאוד מפלשת וחושף את הפלשתים להתקפה של שאול או של נוודי המדבר על עריהם – ואכן העמלקים ניצלו את עליית הפלשתים צפונה כדי לתקוף את דרום פלשת ואת צקלג.

ניתן להסביר את הסתירה בין פסוקים אלו לאור שיקולי עריכה ספרותיים: המחבר העדיף סדר ספרותי במקום סדר כרונולוגי, כלומר הוא לא מנה את הקטעים בסדר כרונולוגי (ראו ניתוח המבנה הספרותי הקונצנטרי לעיל). הכתוב בשמואל א כה, ד מתייחס בבירור למצב בלילה שלפני הקרב הגורלי, ולכן אין ללמוד ממנו דבר על סדר ההגעה של הצבאות לשדה הקרב, ואין בו מענה לשאלה מי התייצב ראשון בגלבוץ. כלומר, בסוגיית היערכות הכוחות לפני הקרב, הכתוב בשמואל א כט, א הוא העיקרי, והוא מלמד שהישראלים אכן חנו ליד הגלבוץ כשהפלשתים התכנסו באפק.

אין שום היגיון בהתייצבות שאול בגלבוץ בשעה שהפלשתים התקבצו באפק, אלא אם כן נשקפה לישראל סכנה גדולה מצפון, בנוסף לסכנה הפלשתית מדרום; כלומר, לדעתי שאול

10 הזיהוי של אפק בשרון עם תל אפק (אנטיפטריס) ליד ראס אל-עין מקובל במחקר (ראו למשל אהרוני 1987, 329). כידוע יש בארץ ערים נוספות שנקראו כך בעבר הירדן, בלבנון ובעמק עכו (שם). צבא שיוצא מפלשת ושם פעמיו אל הגלבוץ לא יכנס את גייסותיו בעמק עכו. אפשרות זו גם אינה תואמת לתיאור הספרותי בשמואל הקובע שדוד יצא מאפק חזרה לצקלג והגיע אליה ביום השלישי (שמואל א ל, א, יב).

11 ראו למשל:

This section [28, 3–25] (which forms an independent narrative) appears to be out of its proper place. In 28, 4 the Philistines are at *Shunem* (3.5 miles N. of Jezreel); in 29, 1 they are still at *Apheq* (in the Sharon, Jos. 12, 18), and only reach Jezreel in 29, 11. The narrative will be in its right order, if the section be read *after* ch. 29–30 (דרייבר 1913, 213–214).

וראו גם: "the text [28...]"

25–31 [25–31] "...would be in a better position before ch. 31 (הרצברג 1964, 217), וכן "this brief but vividly narrated account [29, 1–11] belongs before ch. 28 (שם, 222). והשוו גם קליין 1983, 269; גרסיאל 2018, 200.

נאלץ לעלות צפונה כי גורם חיצוני אחר היווה איום מידי על ישראל. חייבים להניח שמדובר באיום משמעותי ובצבא גדול שחייב את שאול לעלות צפונה ולהעריך מולו. סביר להניח שהגורם החיצוני היה מתואם עם הפלשתים, ושהצליח לרתק את צבא שאול לצפון ולתת שהות לצבא הפלשתי להגיע לגלבוץ משטחי הכינוס באפק. יש להעיר שגם לפני המלחמה בעמק האלה חנו הצרדים אלו מול אלו זמן ממושך יחסית מבלי לתקוף (ראו שמואל א יז).

בשלב זה של הדיון ראוי לבחון את השאלה איפה היו אבנר ואשבעל במהלך המלחמה בגלבוץ, שכן הם לא נזכרים בשמואל א לא (להתייחסויות שונות לשאלה זו ראו למשל בוש 1966, 117-120; גון 1978, 95-96; ונדרקם 1980; מקרט 1980, 501-502; אנדרסון 1989, 27-64; ברוגמן 1990, 220-232; בראפרת 1996, 22-49; מלול 1996, 519-520; פטרסון 1999, 146; קמפבל 2005, 30-52). ניתן להעלות שתי אפשרויות חלופיות: האחת היא שהם השתתפו בקרב בגלבוץ אך נמלטו מפני הפלשתים, כלומר אבנר לא הצליח גם בקרב זה לגונן על שאול, בדומה למסופר בשמואל א כו. השנייה היא ששאול השאיר יחידות צבא ישראליות במרכז הארץ ובדרומה לשמירת העורף, בפיקודם של אבנר ואשבעל, מפני שנאלץ להתייצב בצפון נגד אויב חיצוני כשהפלשתים עדיין חנו באפק. היערכות ישראלית זו התבקשה להגנת העורף ולנוכח האפשרות שהפלשתים יתקפו מזרחה, ולא יעלו מאפק צפונה.¹² יש דוגמאות אחרות המלמדות על התנהלות דומה של מלכי ישראל, לדוגמה: אלה בן בעשא במלחמתו נגד הפלשתים שלח את רוב הצבא בהנהגת עמרי שר הצבא לצור על גבתון (מלכים א טו, ח-יח), אבל הותיר את זמרי, שר מחצית הרכב, בעיר הבירה תרצה - כנראה עם חלק מהצבא - כדי להגן על העורף.

יש להניח שגם הפלשתים השאירו צבא בערי הממלכה שלהם להגנתן. החזרת דוד לצקלג מוצגת כנובעת מהחשש שדוד יפעל כגיס חמישי בתוך הצבא הפלשתי, כ"שטן" (שמואל א כט, ד), ויביא לניצחון ישראלי - אבל ייתכן שגם הגנת פלשת עמדה לנגד עיני הסרנים. התקפת העמלקים מלמדת שהפקרת העורף הייתה כרוכה בסכנה ממשית, ויש לתת את הדעת לעובדה שהעמלקים תקפו לא רק את צקלג אלא גם אזורים נוספים בדרום פלשת ובדרום ישראל:

12 להנחה שמקצת הכוחות הישראליים הוקצו להגנת העורף ראו גם הרצוג וגיוחן 1981, 73. אין לקבל את השערתם ששאול לא ניסה לחסום את עליית הפלשתים צפונה ליד מגידו מפני שלא היו לו די כוחות כי הקצה כוחות להגנת העורף (שם, 74). השערה זו אינה סבירה מפני שלצורך ביצוע חסימה ליד מגידו אין צורך בכוחות גדולים, וגם מפני שהבעיה של שאול לא הייתה הפלשתים אלא הגורם החיצוני שאיים עליו מצפון. לעומת זאת, ראוייה לתשומת לב טענתם שתנועת הגדוד של דוד דרומה לצקלג חייבה את שאול להציב שם כוחות להגנת יהודה מפני תקיפה אפשרית של דוד. על הסכנה שבחשיפת העורף הפלשתי להתקפות של נוודים מפאת עלייתו של הצבא הפלשתי צפונה, ראו לאחרונה גריסאל 2018, 200.

”אֲנַחְנוּ פָּשְׁטָנוּ נֶגֶב הַכְּרָתִי וְעַל אֲשֶׁר לִיהוּדָה וְעַל נֶגֶב כָּלֹב וְאֵת צִקְלָג שֶׁרָפְנוּ בְּאֵשׁ” (שמואל א ל, יד); ”וְעַמְלָקִי פָּשְׁטוּ אֶל נֶגֶב וְאֶל צִקְלָג” (שם, א); ובייחוד: ”הַשְּׁלַל הַגָּדוֹל אֲשֶׁר לָקְחוּ מֵאֲרִיץ פְּלִשְׁתִּים וּמֵאֲרִיץ יְהוּדָה” (שם, טז).

במשך שנים רבות הצליח שאול לשמור על איזון אסטרטגי מול הפלשתים ולהגן על ישראל מפני כל אויביו סביב, ואילו הפלשתים נכשלו בנסיונותיהם לשבור את הקיפאון המדיני והצבאי ולחדש את שלטונם על ישראל. אומנם עריקת דוד עם הגרוד שלו לפלשת סייעה לפלשתים והחלישה את שאול, אבל היא לא שינתה את מאזן הכוחות. והנה בסופו של דבר – ודווקא בגלבוּע, רחוק מארץ פלשת – הצליחו הסרנים לנצח ולהשתלט מחדש על ישראל. המקרא אינו מבאר מה הביא למפנה הדרמטי הזה, אלא רק מתמקד בטענה שדוד לא היה מעורב ישירות במפלה בגלבוּע. הנחת העבודה הראשונית שלי היא, שהפלשתים לא הצליחו לנצח את שאול ולהביס את צבאו בכוחות עצמם, אלא נזקקו כאמור לסיוע של גורם חיצוני שמעורבותו ותמיכתו בפלשתים הביאו לשבירת הקיפאון הצבאי והמדיני. מצרים הייתה באותן שנים מפוצלת וחלשה, ואיבדה כל אחיזה והשפעה בכנען, כפי שעולה גם ממגילת ון-אמון (קלאי 1967, 22; ויננד 2011, 541–559), ולכן אין להניח שהיא סייעה לפלשתים. להלן ייבחנו כמה אפשרויות אחרות לזיהוי גורם חיצוני זה.

הגורם החיצוני שסייע לפלשתים

א. הערים הכנעניות

ערים כנעניות המשיכו להתקיים בימי שאול בעמקי יזרעאל, בית שאן ועכו, למשל הערים מגידו, יקנעם, רחוב (בעמק בית שאן), תל כיסן ותל אבו הואם (השוו יהושע יז, יא–יג; שופטים א, כז–לג; וכך עולה גם מהממצאים הארכיאולוגיים). חוקרים טענו שהזכרת בית שאן ומניין מרכבות בתיאור הקרב בגלבוּע (שמואל א לא, י–יג; שמואל ב א, ו; כא, יב) מלמדת על השתתפות הכנענים במלחמה זו לצידם של הפלשתים (קלאי 1964, 141; הרצוג וגיוחן 1981, 73; רביב 1979, 110; גבריאל 2003, 216–220; גרסיאל 2008, ב, 282; 2018, 242–249; וראו גם דיון להלן). מקצת החוקרים גם הדגישו שהוקעת הגופות בחומת בית שאן היא ”ביטוי תודה לבעלי הברית הכנעניים” (גרסיאל 2008, ב, 282; על הברית בין הפלשתים לבין הערים הכנעניות וגויי ים אחרים שישבו בכנען ראו לאחרונה גם גרסיאל 2018, 202–203).

זיהוי הגורם החיצוני שסייע לפלשתים עם הערים הכנעניות קשה מן הטעמים שיובאו להלן. כוחן של הערים הכנעניות היה דל ביחס לעוצמתה של ממלכת ישראל המאוחדת תחת

הנהגת שאול (על הערים הכנעניות בתקופת הברזל 1 ראו שטרן 2012, 477-506).¹³ במקרא נזכרת מלחמת שאול נגד הגבעונים (שמואל ב כא, א-ד), ובהכללה (שאיננה ממוקדת גיאוגרפית) נזכרת גם המתת האובות והידעונים (שמואל א כח, ט), אבל אין ידיעות על מלחמה בין שאול ובין הערים הכנעניות באזור העמקים והחוף. אין ראייה לשיתוף פעולה בימים ההם בין כנענים לגויי הים בכלל ולפלשתים בפרט. אדרבה, גויי הים כבשו ערים כנעניות רבות ככנען, הן בצפון הארץ, בשרון ובאגן הירקון, הן בדרום הארץ, שם היו הפלשתים שותפים כנראה להרס הכבד שפקד את עשרות ערי השפלה וחוף הים, שרובן חרבו כליל ולא יושבו מחדש, ובמקצתן אף התישבו גויי ים (על חורבן ערי השפלה ראו גליל 1997, 22-32).

עם זאת וכאמור, מקצת הערים הכנעניות המשיכו להתקיים. מגידו הייתה עיר חשובה בתקופה זו, ועלה בידה להשתקם מן החורבן שפקד אותה במאה ה-12 לפסה"נ (הלפרן 2009; שטרן 2012, 497-498). בתל כנרת התקיים בתקופת שאול יישוב גדול, ואולי ניתן לקשר בינו ובין ממלכת גשור ובירתה בית ציידא (על תל כנרת בתקופת הברזל 1 ראו פקלה ואחרים 2004, 17-24; על בית ציידא ועל שער מימי מלכותם של דוד ושלמה שנמצא במקום ראו ערב 2008). רחוב היתה העיר החשובה ביותר בעמק בית שאן, וניכרת בה המשכיות מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל 2 (מזר 2003; והשוו ציפר 2016, 24-26). לעומתה, תענך הייתה עיר קטנה (ו'ן בקום 2012, 543, ובספרות הנוספת שם), ובית שאן, שחרבה פעמיים בתקופת הברונזה המאוחרת, הייתה בימי שאול מצודה קטנה שאולי מצרים ישבו בה (מזר 2010; 2011).¹⁴ ספק רב אם היה בכוחן של ערים אלו להתמודד עם שאול ולגרום לעלייתו צפונה, אפילו אם הן היו מאוחדות, וגם אין סיוע להנחה שהכנענים פעלו בתיאום ביניהם. אדרבה, תעודות אל-עמרנה מעידות על סכסוכים רבים בין ערי הממלכה הכנעניות (ראו בהרחבה גליל 1997, ובספרות הנוספת שם), בדומה לערי פלשת שניהלו מדיניות חוץ לא מתואמת ועצמאית בתקופה הניאוראשורית (על היחסים בין הערים הפלשתיות בימי חזקיהו, ראו גליל 2001,

13 לדעת שטרן, כל היישובים הכנעניים לאורך השרון עד עמק עכו ועד אזור עפולה נהרסו כליל בסוף המאה ה-13 לפסה"נ, והתרבות הכנענית בהם פסקה - החורבן נגרם לדעתו בעיקר בידי גויי הים. כידוע, באזורים אלו התיישבו בעיקר סכל ושרדנ. אומנם מקצת היישובים הללו התאוששו והיו קיימים בימי שאול, אך יש בהם סממנים של גויי ים - וכלל לא ברור מי ישב בהם. סקירתו מתייחסת ליישובים האלה באזור זה: תל חפר, תל זרור, דור, עין חגית, שקמונה, תל אבו הוואם, תל כיסון, מגידו, יקנעם, תל קירי, תל קשיש ועפולה. השוו גם מזר 1990, 259-262; ו'ן בקום 2012, 541-545.

14 עמיחי מזר הדגיש שבית שאן במאה ה-11 לפסה"נ לא הייתה עיר מצרית אלא כנענית, עיר שעדיין נותרו בה ממצאים מצריים, זכר לימי גדולתה בתקופת הברונזה המאוחרת.

111-77). זאת ועוד, אין כל ראייה שהכנענים העדיפו את הפלשתים, וכבר הועלתה במחקר האפשרות שהם דווקא כרתו ברית עם הישראלים נגד הפלשתים (הלפרן 2009; ון-בקום 2012, 545). בנוסף לכך וכידוע, גם כשהישראלים התחזקו – הם לא נישלו את הכנענים מאדמותיהם: "וַיְהִי כִּי חָזַק יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׂם אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמַסַּ וְהוֹרִישׁ לֹא הוֹרִישׁוּ" (שופטים א, כח); "וַיְהִי כִּי חָזַק בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּנוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמַסַּ וְהוֹרִישׁ לֹא הוֹרִישׁוּ" (יהושע יז, יג). כתובים אלו, המכוונים כנראה לימי שאול או דוד, מלמדים על דו־קיום ולא על עימות אלים.

חוקרים טענו כאמור שבית שאן השתתפה במלחמה ותמכה בפלשתים, אבל הדבר לא נאמר בשמואל א לא: אומנם הגויות של שאול ובניו נתקעו בחומת בית שאן, מחוץ לחומה, סמוך לרחבת השער ("רַחֲבַת בֵּית שָׁן"; שמואל ב כא, יב), וכך עלה בידי אנשי יבש גלעד לגנוב אותן ולהביאן לקבורה, אבל תקיעתן בחומת בית שאן אינה מלמדת בהכרח על שיתוף פעולה או על ברית בין בית שאן ובין הפלשתים. אדרבה, ייתכן שהם תמכו דווקא בישראלים. האשורים נהגו לתקוע גויות על מוטות או על מגדלי מצור סביב לעיר עוינת כדי להטיל אימה ופחד על תושביה, למען יראו וייראו: לדוגמה, בתבליט המוכר היטב של כיבוש לכיש בשנת 701 לפסה"נ, נראות שלוש גויות של לוחמים יהודאים מוקעות על מוטות ליד העיר לכיש (אויסישקין 1994, 175; על תבליט כיבוש לכיש ראו גם אוסישקין 1982); גם במנסרת שיקגו מסופר על הוקעת פגרי המורדים באשור סביב העיר עקרון: "אל עקרון קרבתי הרגתי את הפקידים והשרים אשר מרדו והוקעתי את פגריהם על מגדלי מצור סביב העיר" (ראו גליל 2001, 141-143). הוקעת הגופות של בני שאול בידי הגבעונים סמוך לגבעת שאול (שמואל ב כא, א-יד) אף היא נועדה להפחיד את יושבי בנימין. לכן, תקיעת הגויות על חומת בית שאן עשויה ללמד דווקא שבית שאן סייעה לשאול נגד הפלשתים.

יש לזכור גם את הטענה שחיל הרכב הנזכר בזיקה לקרב בגלבע מעיד על השתתפות כנענים במלחמה. גם לפלשתים היו מרכבות ופרשים, ולא רק לכנענים; ראו למשל בתיאור קרב מכמש: "וּפְלִשְׁתִּים נֹאסְפוּ לְהִלָּחֵם עִם יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשִׁים אֶלֶף רֶכֶב וְשֵׁשֶׁת אֲלָפִים פָּרָשִׁים וְעַם כָּחֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם לָרֹב" (שמואל א יג, ה). המספרים מוגזמים – לא כן שלושת המרכיבים של צבא הפלשתים: רכב, פרשים ורגלים (סמית' 1912, 95; בראפרת 1996, 176; קמפבל 2003, 136).¹⁵

15 חוקרים רבים סברו שיש לגרוס 3,000 רכב במקום 30,000 רכב, בעקבות מקצת עדי הנוסח היווניים והפשיטתא (ראו למשל דרייבר 1913, 98; הרצברג 1964, 101; סגל 1976, 95; קליין 1983, 121-122). עם זאת, ברור שגם 3,000 הוא מספר מוגזם מאוד, שהרי לצבא אשור בשיא כוחו היו כאלפיים מרכבות (גליל 2001, 115). אין טעם בניחושים מדעיים אלו על היקף צבא הרכב של הפלשתים, ודי בעדות שגם הוא היה מצויד במרכבות, ולא רק הערים הכנעניות. השוו גם ברטלמי 1982, 178, שסבר שאין לתקן את נוסח המסורה והרגיש שהנתונים אינם ריאליים.

ב. הארמים

הממלכות הארמיות היו עוינות לשאול. על מלכי צובה נאמר: "וַיִּלְחֶם סָבִיב בְּכָל אֲיָבָיו בְּמוֹאֵב וּבְבִנְי עֲמוֹן וּבְאֲדוֹם וּבְמַלְכֵי צוּבָה וּבְפִלְשְׁתִּים" (שמואל א יד, מז); על רשימה זו ראו הרצברג 1964, 119; שטובה 1973, 277; סגל 1976, 116-118; קיל 1981, 134-136; קליין 1983, 131-133, 141; קמפבל 2003, 148).¹⁶ אפשר אפוא להעלות על הדעת שהם תקפו את ישראל בתיאום עם הפלשתים וחייבו את שאול לעלות צפונה ולהיערך מולם, כמו הסיוע של הארמים לעמון במלחמתה בישראל: "וַיִּרְאוּ בְנֵי עֲמוֹן כִּי נִבְאֲשׁוּ בְדוֹד וַיִּשְׁלְחוּ בְנֵי עֲמוֹן וַיִּשְׁכְּרוּ אֶת אֲרֵם בֵּית רְחוֹב וְאֶת אֲרֵם צוּבָא עֲשָׂרִים אֶלֶף רְגָלִי וְאֶת מֶלֶךְ מַעֲכָה אֶלֶף אִישׁ וְאִישׁ טוֹב שְׁנַיִם עֶשֶׂר אֶלֶף אִישׁ" (שמואל ב י, ו); על השתתפות הארמים במלחמה של דוד נגד עמון ראו גייל 1968, 48-50; רוטט 1982, 62; אנדרסון 1989, 147-149; קמפבל 2005, 91-93; גרסיאל 2018, 403-407). דוגמה נוספת הוא הסיוע של הארמים לאסא מלך יהודה במלחמתו נגד בעשא מלך ישראל (מלכים א טו, יז-כב): פלישת בן הדד מלך ארם דמשק לגליל וכיבוש ערים ישראליות הפעילו לחץ על בעשא ואילצו אותו להפסיק את המלחמה נגד אסא ולעלות צפונה (רביב 1979, 169; ברייט 1981, 239-240; אהרוני 1995, 83; יונגר 2016, 571-580).

סבורני שיש לרחות את האפשרות שהארמים באו לעזרת הפלשתים נגד שאול, מן הטעמים הבאים. הארמים בדרום סוריה בימי שאול היו מפולגים וחלשים. אומנם שאול לחם נגד מלכי (ארם) צובה (שמואל א יד, מז), והבלימה של התקדמות הארמים לתחומי ארץ ישראל היא אולי אחד ההישגים החשובים של שאול (ואחר כך גם של דוד) - כידוע, במשימה זו כשלו מלכי אשור ובבל, שהיו נתונות במאה ה-11 לפסה"נ למתקפות קשות מאוד מצד הארמים¹⁷ -

16 עדי הנוסח הלוקיאניים מוסיפים את התיבות "ובבית רחוב" לאחר התיבה "אדום" ולפני "מלכי צובה" ("וַיִּלְחֶם סָבִיב בְּכָל אֲיָבָיו בְּמוֹאֵב וּבְבִנְי עֲמוֹן וּבְאֲדוֹם וּבְבֵית רְחוֹב וּבְמַלְכֵי צוּבָה וּבְפִלְשְׁתִּים"), אולי בהשפעת הפסוק "וַיִּשְׁכְּרוּ אֶת אֲרֵם בֵּית רְחוֹב וְאֶת אֲרֵם צוּבָא" (שמואל ב י, ו); ראו אולריך 1978, 78; בר-אפרת 1996, 192. לדעת רלף קליין (1983, 132), אם אכן נוסח השבעים הוא המקורי, יש לתקן את "אדום" ל"ארם" ולקרוא: "וַיִּלְחֶם סָבִיב בְּכָל אֲיָבָיו בְּמוֹאֵב וּבְבִנְי עֲמוֹן *ובארם בית רחוב ובמלכי צובה ובפלשתים". על שמואל ב י, ו ראו גם יונגר 2016, 192-200.

17 כרוניקה מהשנים האחרונות של תגלת פלאסר הראשון מלך אשור (שחוכרה לאחר שנת 1082 לפסה"נ), וכן גם "האובליסק השבור" מימי אשור-בל-כל מלך אשור (1073-1056 לפסה"נ), המתעד אירועים שהתרחשו בשנים 1070-1068 לפסה"נ, מלמדים כי בימים ההם התחזקו מאוד שבטי הארמים, ואף עלה בידם לפלוש ללב ארץ אשור, לכבוש ערים מבוצרות, לגרום הרס רב ולהכריח אשורים רבים מארצם לארץ חברורי (צדוק 2012). המונולית מכורח מימי שלמנאסר השלישי מלך אשור מלמד שבימי אשור-רבי השני מלך אשור (1012-972 לפסה"נ), בן זמנם של שאול ודוד, כבשו הארמים את פתו ומתכנן, ערים ששכנו על גדות הפרת מדרום לכרכמיש. מן המונולית מכורח גם עולה שאשור השיבה ערים אלו לשליטתה רק בשנת 856 לפסה"נ (ראו כתובות מלכי אשור, 19, A.0.102.2, עמודה II, שורות 35b-38).

אבל כדרום סוריה המציאות הייתה שונה: באזור צובה (בקעת הלכנון ומול הלכנון) מלכו כמה מלכים שהנהיגו כמה שבטים, שכן כתוב בפסוק זה "מלכי צובה" ולא "מלך צובה". רק בימי דוד הצליח הדרעזר לאחד את שבטי צובה עם ארם בית רחוב, לבנות צבא גדול ולהשתלט על המרחב עד פרת, ואולי גם מעבר לפרת (שמואל ב' י, טז).¹⁸ תהליך איחוד שבטי צובה תחת הנהגת מלך אחד דומה לתהליך איחוד שבטי ישראל תחת הנהגת שאול, וכן גם לאיחוד שבטי מדי בתקופה הניאוראשורית: תחילה היו במדי שבטים רבים, ורק אחר כך הם התאחדו תחת הנהגת מלך אחד, ואף עלה בידם בסופו של התהליך להכניע (עם הכשדים) את אשור (על מדי ועל שבטי מדי בתקופה הניאוראשורית ראו דיאקונוף 1985; בראון 1990; תדמור 1994, 125, 165-167; מדבדסקיה 2002; דנדמייב ומדבדסקיה 2006).

זאת ועוד, כידוע שררה עוינות רבה בין גויי הים ובין הארמים, כפי שעולה מן העובדות האלה: הפלשתים הדרומיים והצפוניים היו היחידים שלא הצטרפו לברית של אדד-אדר, ארחולני ואחאב נגד אשור בשנת 853 לפסה"נ (גליל 2001, 113; יונגר 2016, 455);¹⁹ חזאל מלך ארם דמשק הרס רק את גת פלשתים מבין כל הממלכות שלחם בהן (גליל 2007; מאיר 2012, 385-393); ובנוסף לכך היה מאבק גדול בין גויי הים ובין הארמים בסוריה (ראו למשל שמואל ב' ח, י), מאבק שבעקבותיו הצטמצם שטחה של פלשתן הצפונית מאוד, ושטחיה נכבשו בידי הארמים (כפי שעולה מהמקורות האשוריים; ראו גליל 2014, 82-104).

ג. עמון, מואב ואדום

ממלכות עבר הירדן המזרחי היו במצב מלחמה עם שאול, כפי שעולה מהכתוב המסכם את מלחמות שאול (שמואל א' יד, מז) ומתיאור מלחמת שאול בעמון (שמואל א' יא). בנוסף לכך יש לציין שמלך מואב נתן מקלט מדיני להוריו של דוד, בימים שבהם היה דוד מסוכסך עם שאול (שמואל א' כב, ג-ד; ראו הרצברג 1964, 184; סגל 1976, 177; קיל 1981, 224; קליין 1983, 223; ברוגמן 1990, 157). פעילות צבאית ישראלית בעבר הירדן המזרחי בימי שאול נזכרת גם בתיאור מלחמתם של בני ראובן נגד שבטי ההגריאים, שנדרו בספר המדבר "על כל פְּנֵי מִזְרַח לַגְּלְעָד" (דברי הימים א' ה, י; ראו קליין 2006, 163-164). לכן, אפשר להעלות על הדעת את האפשרות שממלכות עבר הירדן (כולן או מקצתן) התגייסו לסייע לפלשתים נגד שאול בגלבוע.

18 בשמואל א' יד, מז, יש להעדיף את גרסת המסורה "מלכי צובה" על פני הגרסה "מלך צובה", הבאה בתרגום השבעים ובמגילת שמואל ממערה 4 בקומראן; ראו בראפרת 1996, א, 192. על התהוות ממלכת הדרעזר ראו מלמט 1983, 196-203.

19 יש להניח שצבא יהודה נכלל בצבא ישראל, וכידוע מואב ואדום היו ממלכות וסליות של ישראל ויהודה, ולא היה מקום להזכירן בכתובת האשורית.

אולם אפשרות זו מעוררת קשיים. ראשית, ממלכות אלו היו חלשות בעת ההיא, ואין כל ראייה לשיתוף פעולה ביניהן בימי שאול. לכך יש להוסיף שאם למשל אדום הייתה מצטרפת למלחמה, היה מתבקש מיקום דרומי יותר לשדה הקרב, אולי בנגב. זאת ועוד, תיאור המלחמה בגלבוה (שמואל א לא; וכן גם הסיפור בשמואל ב כא, א-יד) מלמד שיבש גלעד לא נפגעה במלחמה, וסביר להניח שאם העמונים היו מתגייסים למלחמה נגד שאול הם היו פוגעים בדרכם ביבש גלעד וביישובים ישראלים אחרים. כמו כן, יש לתת את הדעת לעובדה שאבנר המליך את אשבעל דווקא במחניים, בלב עבר הירדן המזרחי, לא רחוק מגבול עמון (שמואל ב ב, ח), וזו ראייה לכך שדווקא גזרה זו הייתה בטוחה ביחס לעבר הירדן המערבי (על ממלכות עבר הירדן בימי שאול ראו הר 2012).

ד. גויי ים בצפון הארץ

ייתכן שהפלשתים חברו בדרכם צפונה מאפק לעמק יזרעאל, לגויי ים אחרים שישבו לאורך החוף או בצפון הארץ (סכל ושרדנ), כטענתו של נות (1960, 177). ממצאים ארכיאולוגיים מעידים אף הם על נוכחות גויי ים בצפון הארץ (שטרן 2012, 477-506), והם היו יכולים לכאורה לשמש בעלי ברית טבעיים של הפלשתים הדרומיים. אולם יש קשיים בהנחה זו: היא איננה מבארת את הסיבה להתייצבותו של שאול בעמק יזרעאל כשהפלשתים הדרומיים התקבצו באפק, אם אכן למשל הסכל שישבו בדור הצטרפו לפלשתים דרומיים בדרכם צפונה; ואף על פי שיש עדויות לנוכחות גויי ים בצפון הארץ, ספק אם היה בכוחם לאלץ את שאול להיערך לבליתם. טענות אלו אינן שוללות אפשרות שגויי הים בשרון ובצפון הצטרפו לפלשתים הדרומיים, אולם הם לא היו הגורם שאילץ את שאול לעלות צפונה ולהיערך ליד הגלבוה כשהפלשתים עדיין חנו באפק.

ה. הפלשתים הצפוניים

קיומה של ממלכה גדולה ששמה פלשתן בסוריה התברר בשנים האחרונות מעל לכל ספק (גליל 2014; 2018). תעי מלך חמת, המזוהה עם תאיתה השני מלך פלשתין (גליל 2018, 24-25), נזכר במקרא כבעל בריתו של דוד וכאויב של הדדעזר בן רחוב מלך ארם צובה (שמואל ב ח, י). לאחרונה טענתי שהברית המשולשת בין הפלשתים הצפוניים, דוד והפלשתים הדרומיים היא זו שהכריעה למעשה את המאבק הגדול של דוד נגד הארמים (גליל 2018, 31-36). כמו כן, נראה שהשמות "ארץ פלשתים", "פלשת" ו"פלשתים" מכוונים במקרא בדרך כלל לפלשת הדרומית ולפלשתים הדרומיים, אך לעיתים גם לארץ פלשת הצפונית ולפלשתים הצפוניים (גליל בהכנה א).

ממלכת שאול נתפסה כמאיימת על כל שכנותיה סביב. הפלשתים הצפוניים, בהיותם קרובים קרבת מוצא ודם לפלשתים הדרומיים (גליל 2014; 2018, 25-26), ובהיותם בעלי יכולת צבאית גדולה, היו בהחלט גורם טבעי שאליו יכלו סרני פלשתים לפנות. הישראלים היו כידוע קרובים לארמים - אויביהם המושבעים של הפלשתים הצפוניים. ממלכת פלשתן הצפונית הייתה במאות ה-11 והעשירית לפסה"נ אימפריה אזורית שירשה את חבליה הדרומיים של האימפריה החתית, מהפרת וכרכמיש, עד עמק האורונטס וחוף הים במערב, ועד מרחב חמת בדרום. היא הייתה הגורם החזק ביותר במרחב בעת ההיא, ובשיאה היא אף פלשה לקיליקיה וסיפחה את קוה (גליל 2014; 2018). כידוע, האימפריה החתית הייתה מעורבת במאבקים בין מלכויות כנען במאות ה-14 וה-13 לפסה"נ, ובימי שופיליומה הגדול פלש צבא חת גם לבקעת הלבנון ולאזור דמשק (זינגר 2009, 60-61). גם מעצמות אחרות הגיעו לארץ כדי לסייע לבנות בריתן: מצרים למשל באה לעזרת יהודה ובנות בריתה נגד אשור בשנת 701 לפסה"נ (גליל 2001, 100-111), וכן הייתה מעורבת בהתנגדות לבבל במצור האחרון על ירושלים (מלמט 1983, 278-288).

תוכנית הפעולה הפלשתית נגד שאול

ניתוח היסטורי בוחן את מכלול הראיות ושוקלל מהי האפשרות הסבירה ביותר מביניהן, ומהן האפשרויות הסבירות פחות. בהיעדר עדויות נוספות, לא אוכל לטעון שאפשרות ה אכן משקפת בוודאות את המציאות, אבל להערכתי אפשרות זו סבירה, והיא מציגה ראייה חדשה אפשרית של המציאות והסבר אחר להיערכות הכוחות ולתבוסה הישראלית בגלבוץ. להלן נשחזר טנטטיבית את השלבים העיקריים של תוכנית הפעולה הפלשתית נגד שאול, לפי אפשרות ה.

שלב א

גדודים של פלשת הצפונית התייצבו בעמק יזרעאל כדי ללחוץ על שאול מצפון. מצב זה עשוי להסביר את הכתוב הבעייתי שמספר על עליית הפלשתים הדרומיים לשטחי כינוס ראשוניים ליד אפק (ראש העין), ומדגיש שהישראלים באותה עת כבר חנו ליד העין אשר ביזרעאל (שמואל א כט, א). לפי הצעה זו, הפלשתים הצפוניים הקדימו והתייצבו בצפון ומשכו לשם את עיקר צבאו של שאול, שהתגייס לבלימת האיום על ישראל.²⁰ באשר לדרך הגעתם של גויי

20 ברטל (1982, 143-144) שיער שההכרעה הושגה בעקבות הצטרפותם של כל הסרנים למלחמה נגד שאול, אך אין כל עדות לטענתו שהמלחמה נוהלה עד אז רק בידי שליטי גת ועקרון.

הים הצפוניים לעמק יזרעאל ניתן להעלות כמה אפשרויות: לאורך חוף הים דרך צידון ועכו, או דרך בקעת הלבנון, או דרך הים - הם נחתו באוניות בנמל דור, עיר הסכל, ומשם הלכו כחמישים ק"מ עד אזור שונים.²¹

יש לשים לב שנאמר בספר שמואל שפלשתים באו והתיישבו בערים שנטשו אנשי ישראל לאחר תבוסתם בגלבע, ולא נאמר שארמים או כנענים או עמונים התיישבו שם: "וַיִּרְאוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הָעֵמֶק וְאֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן כִּי נָסוּ אַנְשֵׁי יִשְׂרָאֵל וְכִי מָתוּ שְׂאוֹל וּבְנָיו וַיַּעֲזְבוּ אֶת הָעָרִים וַיָּנָסוּ וַיָּבֹאוּ פְּלִשְׁתִּים וַיֵּשְׁבוּ בָהֶן" (שמואל א לא, ז). אם אכן השתתפו הפלשתים הצפוניים במלחמה בגלבע, לא ברור אילו פלשתים התיישבו בערים הנטושות (על פסוק זה בהשוואה לדברי הימים א י, ז ראו סגל 1976, 229; ברטל 1982, 100-101). כידוע הפלשתים הדרומיים העדיפו להתיישב בעיקר בחמש ערי הממלכה הגדולות, ובפלשת הדרומית היו רק מעט ערי שדה. לכן, ולנוכח דגם ההתיישבות של הפלשתים הדרומיים ומצוקת כוח האדם שלהם, ייתכן שדווקא הפלשתים הצפוניים תפסו את הערים הנטושות, ואולי זה היה עוד תמריץ להשתתפותם בקרב בגלבע (על דגם היישוב בפלשת הדרומית ראו בונימוביץ 1998, 107-108; שביט 2008; פאוסט 2015, 205; על הסקר בגליל התחתון ראו גל 1990, 139-140). יש גם לעיין במשמעות השמות הגיאוגרפיים שהוזכרו לעיל - "בְּעֵבֶר הָעֵמֶק" ו"בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן" (שמואל א לא, ז; ובדברי הימים א י, ז: "אֲשֶׁר בְּעֵמֶק"). "עבר הירדן" מכונן בדרך כלל לעבר הירדן המזרחי, אך לעיתים גם למערבי, וברור למשל שיושבי יבש גלעד, הסמוכה יחסית לשדה הקרב, לא עזבו את עירם. השם "עבר העמק" עוד ברור פחות: האם הוא מתייחס למערבו של עמק יזרעאל, או לעמקי יזרעאל ובית שאן,²² או לגליל התחתון, השוכן מעברו הצפוני של העמק? (ראו למשל דרייבר 1913, 229; הרצברג 1964, 232).²³

שלב ב

שאוּל גייס את ישראל והתייצב בצפון לבלימת הפלשתים הצפוניים: הם אילצו את שאול לעלות צפונה, ולכן נאמר ששאוּל כבר חנה בצפון כשהפלשתים הדרומיים עדיין שהו באפק. ייתכן כאמור שחלק מהצבא הישראלי הושאר במרכז הארץ ובדרומה בהנהגת אשבעל ובפיקודו של אבנר שר הצבא. ניתן להשוות זאת למתואר בשמואל א כג, כז-כח: שאול נאלץ להפסיק את

21 המרחק מן הנמל של עכו לשונם הוא כשישים ק"מ. על עכו ודור בתקופה זו ראו שטרן 2012, 480-489, 494-493.

22 ראו למשל קיל 1981, 306, שטען שהכוונה היא לעמקי יזרעאל ובית שאן, בדומה לכתוב בדברי הימים "בעמק", וכך סבר גם קליין (2006, 286). שמעון בר-אפרת (1996, א, 370) גרס "מצפון לעמק יזרעאל".

23 נות (1960, 177) טען כי שבטי הגליל ועבר הירדן לא השתתפו במלחמה בגלבע אלא רק שבטי המרכז.

המרדף אחר דוד כי שמע על התקפה פלשתית באזור אחר. כלומר, סכנה של פלישה פלשתית הייתה איום קבוע וחייבה את שאול להיערך בהתאם.

שלב ג

בשלב זה, המאוחר יחסית, עלו גם הפלשתים הדרומיים צפונה וחברו לפלשתים הצפוניים כדי להכריע את שאול. בקרב עימו השתתפו הן הפלשתים הדרומיים הן הצפוניים. ייתכן שחרדתו הגדולה של שאול נבעה ממראה הצבא הענק המשותף הזה, שהיה מצויד היטב גם במרכבות ובפרשים, ולא הותיר לישראלים סיכוי לנצח. לפי הנחה זו, הכתוב "וַיִּקְבְּצוּ פְּלִשְׁתִּים וַיָּבֵאוּ וַיַּחֲנוּ בְּשׁוֹנִים" (שמואל א כח, ד) מכוון הן לפלשתים הצפוניים הן לדרומיים, שכן הוא מתייחס להיערכות הכוחות ביום שלפני הקרב בגלבע, לאחר שהפלשתים הדרומיים כבר חברו לצפוניים ונערכו יחד למלחמה נגד שאול.²⁴

אומנם ייתכן שגורמים נוספים השתתפו במלחמה לצד הפלשתים הדרומיים, כגון גויי הים בצפון הארץ (הסכל והשרדנ), ואולי גם מקצת הערים הכנעניות (ברייט 1981, 194), אבל טענתי העיקרית היא, שהגורם שיכול היה להניע את שאול לעלות צפונה הם לא כנענים או גויי ים שישבו בצפון הארץ, אלא הפלשתים הצפוניים.

אם אכן השתתפו גרודים מפלשתן הצפונית בקרב בגלבע, יש לכך חשיבות להבנת האירועים בימי דוד, שכן לפי אפשרות זו הברית בין דוד לפלשתים הדרומיים והצפוניים, ראשיתה כבר בסוף ימי שאול. ואם נכון הדבר, הרי שלסופרי דוד שביקשו להצדיקו הייתה סיבה להסתיר ברית זו מעיני הישראלים, שכן אם בזכותה הצליחו הפלשתים הדרומיים להכניע את שאול, ואם הייתה לדוד מעורבות בהגייית הרעיון הזה וכייושמו הלכה למעשה, הרי שחלקו של דוד בתבוסת שאול היה מעל ומעבר למה שנראה לכאורה מן ההצטרפויות המובאות

24 לאחר התבוסה הופקדו כלי שאול במקדש "עשתרות" (שמואל א לא, ט-י; והשוו דברי הימים א י, י). האלה עשתורת מופיעה בתעודות אוגרית, וכן גם במקרא, בעיקר כאלה של צידון (ראו למשל מלכים א יא, ה; וכן דרייבר 1913, 230; קליין 2006, 287). לדעת משה צבי סגל (1976, 230), ייתכן שהכוונה למקדש עשתורת באשקלון שעליו מספר הרודוטוס (הרודוטוס, I, 105); אבל "בית עֲצִיבִיָּהם" בפלשת הדרומית כבר נזכר בפסוק ט בהכללה - ויש להפריד בין האמור בפסוק ט, המכוון לפלשת הדרומית, ובין פסוק י, המכוון בחלקו לצפון ולבית שאן. לחלופין הועלתה האפשרות שהמקדש של עשתרות שכן בבית שאן והיה אחד משני המקדשים שהתקיימו שם (אהרוני 1995, 66), אבל גם אפשרות זו קשה לנוכח טענתי לעיל שתקעו גוויות כדי להפחיד יושבי ערים עוינות. ושמא מדובר במקדש בפלשת הצפונית, אולי אחד המקדשים בתל תעינת (על המקדשים והחפירות בתל תעינת ראו הריסון 2009). בדברי הימים א י, י, כתוב שאת גולגלתו של שאול תקעו בבית דגון בפלשת הדרומית, בהמשך לאמור בתחילת פסוק ט על כריתת ראשו של שאול ושליחת הראש לארץ פלשת סביב. תחת בית עשתרות גורס מחבר דברי הימים "בית אֱלֹהֵיהֶם", אולי כיוון שהנוסח "בית עשתרות" היה קשה לו מפני שאין זיקה בין עשתרות לפלשת במקרא (ראו קליין 2006, 282-283).

במקרא. הטקסטים מתמקדים כאמור בשאלה אם דוד פגע אישית בשאול ונלחם עם גדודו בגלבוע, אולם השאלה החשובה יותר הייתה מי הגה את הרעיון להיעזר בגורם חיצוני לשבירת הקיפאון, ואם לדוד היה חלק ביצירת תוכנית זו ובהגשמתה.

מלכות דוד בחברון

לאחר התבוסה בגלבוע עלה דוד על חברון וכפה את שלטונו על אנשי יהודה בעידודם של בעלי בריתו הפלשתים, ובראשם אכיש מלך גת (שמואל ב, א-ד). פילוג הממלכה בידי דוד שונה מן הפילוג בימי ירבעם, שכן ירבעם ביקש להקים ממלכה נפרדת ונבדלת (פריש 2013), ואילו דוד ראה בשלטונו בחברון צעד ראשון בדרך לאיחוד מחדש של ישראל ויהודה. הבריתות שכרת דוד בשבתו בחברון מעידות כנראה גם על המציאות בימי שאול, בבחינת האויב של אויבך הוא ידידך. בעבר הירדן כרת דוד ברית עם חנון מלך עמון, עם מלך מואב ועם תלמי מלך גשור, ברית שכללה נישואין פוליטיים עם מעכה בת תלמי, לימים אימו של אבשלום (שמואל א כב, ג-ד; שמואל ב י, ב; ג, ג). הממלכות הללו הקיפו את מחוז הגלעד של אשבעל ממזרח, מדרום ומצפון. במערב תמכו בדוד הפלשתים הדרומיים, ואולי גם גויי הים בשרון ובעמקים (ובהם סכל ושרדנו), וכן נרקמה ברית בין דוד לחירם מלך צור (שמואל ב ה, יא). אם אכן השתתפו גדודים מפלשתן הצפונית בקרב בגלבוע, יש להניח שהברית עימם נמשכה גם בימי מלכות דוד בחברון.

במרחב שבין ירושלים בצפון לנגב בדרום כרת דוד ברית עם משפחות יהודה ועם כל השבטים שישבו באזור בימי שאול, ובראשם בני כלב בן יפונה הקנזי, וכן עם גורמים לא ישראליים נוספים, ובהם קינים, כנענים שישבו בשפלה, גבעונים יושבי קריית יערים, ואחרים. ברית זו שכרת דוד בחברון עם שבטי הדרום מתוארת בהרחבה ברשימות היחס של שבט יהודה (דברי הימים א ב; ד; וראו גליל 1983, 202-205; עופר 1990, 176-180, 212; 1993, חלק 4, 19).²⁵ דוד צירף לשבט יהודה את כל שבטי הדרום. הממלכה השבטית של דוד הייתה אפוא פסיפס של יחידות שבטיות רבות שמוצאן היה שונה. באותם ימים כבש דוד את ירושלים

25 ראוי לצטט את דבריו של אבי עופר בסוגיה זו: "מכל הסיבות הללו יש לקבל את הנחתו של גליל, כי עיקר רשימות היחס היהודאיות שבידינו משקפות את ימי מלכותו של דוד, שהקמתה הייתה הרחק להסדרתן, כמו כן גם את 'מקומן בחיים'" (עופר 1990, 212).

והעביר אליה את בירתו (שמואל ב ה, ו-ט; דברי הימים א יא, ד-ח), והוא גם המשיך להחזיק בעיר צקלג, היא תל שריעה, כבסיס קדמי לנוכח העמלקים ונוודי הדרום.²⁶ לאחר איחוד ישראל ויהודה (שמואל ב ה, א-ג) התהווה קרע עם הפלשתים הדרומיים, ופרצה מלחמה בינם ובין דוד, שנמשכה כנראה שנים רבות (שמואל ב ה, יז-כה; כא, טו-כב; כג, ט-לט). מלחמה זו לא הוכרעה שכן הפלשתים הצפוניים נמנעו מלהתערב בה ושמרו על יחסים טובים עם שני הצדדים.

לימים, ובתום מאבק קשה מאוד וממושך בין דוד ובין הפלשתים הדרומיים, הצליח דוד לשכנע אותם שהאויבים העיקריים של שניהם הם הארמים, וכך עלה בידו לכונן מחדש את הברית שהביאה לנפילתו של שאול, והפעם להיעזר בפלשתים הצפוניים והדרומיים במלחמתו בארמים. לאחר נצחוננו על הארמים היה דוד השליט החשוב ביותר במזרח הקדום, והוא שלט מהערבה בואך ים סוף ועד לנהר פרת (גליל 2018, 21, 31-36).

רשימת מקורות

אהרונ' 1961

אהרונ' י', 1961. מחוזות ישראל ויהודה. בתוך: א' מלמט (עורך), בימי בית ראשון: מלכויות ישראל ויהודה. ירושלים, עמ' 110-131.

אהרונ' 1987

אהרונ' י', 1987. ארץ-ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית (מהדורה מתוקנת). י' אפעל (עורך), ירושלים.

אהרונ' 1995

אהרונ' י', 1995. אטלס כרטא לתקופת המקרא (מהדורה ג' חדשה). א"פ רייני (עורך), ירושלים.

אוהלר 1979

Ohler, A., 1979. *Israel, Volk und Land: Zur Geschichte der Wechselseitigen Beziehungen Zwischen Israel und Seinem Land in Alttestamentlicher Zeit*. Stuttgart.

אולד 2011

Auld, A.G., 2011. *I & II Samuel: A Commentary*. Louisville.

אולריך 1978

Ulrich, C., 1978. *The Qumran Text of Samuel and Josephus*. Missoula.

26 על זיהויה של צקלג עם תל שריעה ראו קלאי 1967, 300. לאחרונה הציעו גרפינקל וגנור (2019) כי עלה בידם לזהות את צקלג עם חורבת א-ראעי, השוכנת בין קריית גת ללכיש בשפלת יהודה. הצעה זו בלתי אפשרית, שכן צקלג נזכרת ברשימת ערי הנגב של יהודה (יהושע טו, לא), וכן ברשימות ערי שמעון (יהושע יט, ה; דברי הימים א ד, ל), ולכן יש לזהותה עם אתר בנגב ולא בשפלה.

אוסישקין 1982

Ussishkin, D., 1982. *The Conquest of Lachish by Sennacherib*. Tel Aviv.

אוסישקין 1990

Ussishkin, D., 1990. Notes on Megiddo, Gezer, Ashdod, and Tel Batash in the Tenth to Ninth Centuries B. C. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 277/278, pp. 71–91.

אוסישקין 1994

אוסישקין, ד', 1994. לכיש. בתוך: ג' גליל (עורך ומרכז), עולם התנ"ך: ישעיה. תל אביב, עמ' 170–174.

אילת 1998

אילת, מ', 1998. שמואל וכינון המלוכה בישראל. ירושלים.

אלט 1953

Alt, A., 1953. *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, vol. 1. München.

אלטר 1999

Alter, R., 1999. *The David Story: A Translation with Commentary of 1 and 2 Samuel*. New York.

אמית 1984

אמית, י', 1984. שלוש ואריאציות על מות שאול: עיון בעיצוב העולם, במהימנות ובמגמתיות בסיפור המקרא. בית מקרא 30, עמ' 92–102.

אנדרסון 1989

Anderson, A.A., 1989. *2 Samuel*. Dallas.

אש 1999

Ash, P.S., 1999. *David, Solomon and Egypt: A Reassessment*. Sheffield.

בונימוביץ 1998

Bunimovitz, S., 1998. Sea Peoples in Cyprus and Israel: A Comparative Study of Immigration Processes. in: S. Gitin, A. Mazar & E. Stern (editors), *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*. Jerusalem, pp. 103–113.

בוש 1966

Bosch, J., 1966. *David, The Biography of a King*. J. Marks (translation), London.

בן יוסף ואחרים 2012

Ben-Yosef, E., Shaar, R., Tauxe, L. & Ron, H., 2012. A New Chronological Framework for Iron Age Copper Production in Timna (Israel). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 367, pp. 31–71.

בראון 1990

Brown, S.C., 1990. Medien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, pp. 619–623.

בר-אפרת 1996א

בר-אפרת, ש', 1996. מקרא לישראל – פירוש מדעי למקרא: שמואל א. מ' גרינברג וש' אחיטוב (עורכים), תל אביב.

בר-אפרת 1996ב

בר-אפרת, ש', 1996. *מקרא לישראל - פירוש מדעי למקרא: שמואל ב. מ' גרינברג וש' אחיטוב (עורכים)*, תל אביב.

בר דרומא 1966

בר דרומא, ח', 1966. *הרי בגלבע*. ירושלים.

ברוגמן 1990

Brueggemann, W., 1990. *First and Second Samuel*. Louisville.

ברטל 1982

ברטל, א', 1982. *מלכות שאול: המלך הראשון בישראל*. תל אביב.

ברטלמי 1982

Barthélemy, D. (editor), 1982. *Critique textuelle de l'Ancien Testament, vol. 1: Josué, Juges, Ruth, Samuel, Rois, Chroniques, Esdras, Néhémie, Ester*. Fribourg.

ברייט 1981

Bright, J., 1981. *A History of Israel* (3rd edition). Philadelphia.

גבריאל 2003

Gabriel, R.A., 2003. *The Military History of Ancient Israel*. Westport.

גוטוולד 1997

Gottwald, N.K., 1997. *Triumphalist versus Anti-triumphalist Versions of Early Israel: A Response to Articles by Lemche and Dever in Volume 4 (1996)*. *Currents in Research: Biblical Studies* 5, pp. 15–42.

גון 1978

Gunn, D.M., 1978. *The Story of King David: Genre and Interpretation*. Sheffield.

גורדון 1980

Gordon, R.P., 1980. *David's Rise and Saul's Demise: Narrative Analogy in 1 Samuel 24–26*. *Tyndale Bulletin* 31, pp. 37–64.

גורדון 1986

Gordon, R.P., 1986. *1 & 2 Samuel: A Commentary*. Grand Rapids.

גייל 1968

Gale, R., 1968. *Great Battles of Biblical History*. London.

גל 1990

גל, צ', 1990. *הגליל התחתון: גיאוגרפיה יישובית בתקופת המקרא*. תל אביב.

גליל 1983

גליל, ג', 1983. *מגילות היוחסין של שבט יהודה*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, ירושלים.

גליל 1997

גליל, ג', 1997. *ערי הממלכה הכנעניות במאה הי"ד לפה"ס: היקפן ומעמדם המדיני*. *קתדרה* 84, עמ' 7–52.

גליל 2001
גליל, ג', 2001. ישראל ואשור. חיפה.

גליל 2007
Galil, G., 2007. David and Hazael: War, Peace, Stones and Memory. *Palestine Exploration Quarterly* 139, pp. 79–84.

גליל 2013
Galil, G., 2013. David, King of Israel, between the Arameans and the Northern and Southern Sea Peoples in Light of New Epigraphic and Archaeological Data. *Ugarit-Forschungen* 44, pp. 159–174.

גליל 2014
Galil, G., 2014. A Concise History of Palistin/Patin/Unqi/mq in the 11th–9th Centuries BC. *Semitica* 56, pp. 75–104.

גליל 2018
גליל, ג', 2018. ממלכת פלשתין/פתנ וממלכת דוד ושלמה לאור ממצאים אפיגרפיים וארכיאולוגיים חדשים. בתוך: מ' כוגן (עורך), בארצות שומר ואכד, מחקרים חדשים: יום עיון לכבוד יעקב קליין בהגיעו לגבורות. ירושלים, עמ' 20–47.

גליל בהכנה א
Galil, G., forthcoming. 'The Land of the Philistines' and 'The Sea of the Philistines': Northern Philistia in the Hebrew Bible. in: U. Gabbay & S. Gordin (editors), *FS Ran Zadok*.

גליל בהכנה ב
גליל, ג', בהכנה. התהוותו של ספר שמואל וההיסטוריה הדוֹיטרנומיסטית.

גליל בהכנה ג
גליל, ג', בהכנה. יציאת מצרים בספרי יהושע, שופטים ושמואל.

גרביני 1988
Garbini, G., 1988. *History and Ideology in Ancient Israel*. J. Bowden (translation), New York.

גריין 2017
Green, B., 2017. *David's Capacity for Compassion: A Literary-Hermeneutical Study of 1-2 Samuel*. London.

גרסיאל 2008
גרסיאל, מ', 2008. ראשית המלוכה בישראל: עיונים בספר שמואל (מהדורה ב), כרכים א-ד. רעננה.

גרסיאל 2018
Garsiel, M., 2018. *The Book of Samuel: Studies in History, Historiography, Theology and Poetics Combined, Part I: The Story and History of David and his Kingdom*. Jerusalem.

גרפינקל וגנור 2019
Garfinkel, Y. & Ganor, S., 2019. Was Khirbet al-Ra'i Ancient Ziklag?, *Strata* 37, pp. 51-59.

דיאקונוף 1985

Diakonoff, I.M., 1985. Media. in: I. Gershevitch (editor), *The Cambridge History of Iran, vol. 2: The Median and Achaemenian Periods*. Cambridge, pp. 36–148.

דיוור 2000

Dever, W.G., 2000. Imagining Ancient Israel: Archaeology, Social History, and the Sociology of Knowledge. in: P. Matthiae, A. Enea, L. Peyronel & F. Pinnock (editors), *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Rome, May 18th-23rd 1998*. Roma, pp. 323–331.

דיטריך 2004

Dietrich, W., 2004. Die Zweifache Verschönerung Sauls durch David (I Sam 24 und I Sam 26) Zur ‚diachronen Synchronisierung‘ zweier Erzählungen, in: W. Dietrich (editor), *David und Saul im Widerstreit – Diachronie und Synchronie im Wettstreit*. Fribourg & Göttingen, pp. 232–253.

דיטריך 2007

Dietrich, W., 2007. *The Early Monarchy in Israel: The Tenth Century B.C.E.* J. Vette (translation), Atlanta.

דיטריך 2011

Dietrich, W., 2011. *Samuel, teilband 1: 1 Sam 1–12*. Neukirchen-Vluyn.

דיטריך 2012

Dietrich, W., 2012. David and the Philistines: Literature and History. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 79–98.

דיטריך 2015

Dietrich, W., 2015. *Samuel, teilband 2: 1 Sam 13–26*. Neukirchen-Vluyn.

דייויס 1992

Davies, P.R., 1992. *In Search of 'Ancient Israel'*. Sheffield.

דנדמייב ומדברסקיה 2006

Dandamayev, M. & Medvedskaya, I., 2006. Media. *Encyclopaedia Iranica* (Online edition). <http://www.iranicaonline.org/articles/media>

דרייבר 1913

Driver, S.R., 1913. *Notes on the Hebrew Text and the Topography of the Books of Samuel: With an Introduction on Hebrew Palaeography and the Ancient Versions, and Facsimiles of Inscriptions and Maps* (2nd edition). Oxford.

הלפרן 1995

Halpern, B., 1995. Erasing History: The Minimalist Assault on Ancient Israel. *Bible Review* 6, pp. 26–35, 47.

הלפרן 2009

Halpern, B., 2009. The Dawn of an Age: Megiddo in the Iron Age I. in: J.D. Schloen (editor), *Exploring the Longue Duree: Essays in Honor of Lawrence E. Stager*. Winona Lake, pp. 151–163.

הר 2012

Herr, L.G., 2012. Jordan in the Iron I and IIA Periods. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 207–220.

הריסון 2009

Harrison, T.P., 2009. Neo-Hittites in the 'Land of Palistin': Renewed Investigations at Tell Ta'yinat on the Plain of Antioch. *Near Eastern Archaeology* 72, pp. 174–189.

הרמן 1973

Herrmann, S., 1973. *Geschichte Israels in Alttestamentlicher Zeit*. München.

הרצברג 1964

Hertzberg, H.W., 1964. *I & II Samuel: A Commentary*. J. Bowden (translation), London.

הרצוג וג'יחון 1981

הרצוג, ח' וג'יחון, מ', 1981. מלחמות התנ"ך, א' חשביה (תרגום). ירושלים.

ויולה 1975

Veijola, T., 1975. *Die ewige Dynastie: David und die Entstehung seiner Dynastie nach der deuteronomistischen Darstellung*. Helsinki.

ויולה 1977

Veijola, T., 1977. *Das Königtum in der Beurteilung der deuteronomistischen Historiographie: Eine redaktiongeschichtliche Untersuchung*. Helsinki.

ויטלם 1984

Whitelam, K.W., 1984. The Defense of David. *Journal for the Study of the Old Testament* 29, pp. 61–87.

וייזר 1966

Weiser, A., 1966. Die Legitimation des Königs David – Zur Eigenart und Entstehung der Sogen: Geschichte von Davids Aufstieg. *Vetus Testamentum* 16, pp. 325–354.

ויננר 2011

Winand, J., 2011. The Report of Wenamun: A Journey in Ancient Egyptian Literature. in: M. Collier & S. Snape (editors), *Ramesside Studies in Honour of K. A. Kitchen*. Bolton, pp. 541–559.

ון-בקום 2012

Van Bekkum, K., 2012. Coexistence as Guilt: Iron I Memories in Judges 1. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 525–547.

1980 ונדרקם

VanderKam, J.C., 1980. Davidic Complicity in the Deaths of Abner and Eshbaal: A Historical and Reductional Study. *Journal of Biblical Literature* 99, pp. 521–539.

2009 ון-סטרס

Van Seters, J., 2009. *The Biblical Saga of King David*. Winona Lake.

2009 זינגר

זינגר, א', 2009. *החתים ותרבותם*. ירושלים.

2016 יונגר

Younger Jr., K.L., 2016. *A Political History of the Arameans: From Their Origins to the End of Their Polities*. Atlanta.

1971 ייבין

Yeivin, Z., 1971. Notes and News, Archaeology: Excavations – Es-Samo'a (As-Samu'). *Israel Exploration Journal* 21, pp. 174–175.

1980 כוכבי

כוכבי, מ', 1980. אפק - אנטיפטריס. בתוך: ע' המנחם (עורך), *הגות במקרא: מבחר מתוך עיוני החוג לתנ"ך לזכר ישי רון, כרך ג, תל אביב, עמ' 181–188*.

2001 לויז ומזר

לויז, י"ל ומזר, ע' (עורכים), 2001. *הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא*. ירושלים.

1970 לוריא

לוריא, ב"צ, 1970. *שאול ובנימין: מחקרים בתולדות שבט בנימין*. ירושלים.

2005 ליברני

Liverani, M., 2005. *Israel's History and the History of Israel*. C. Peri & P.R. Davies (translation), London.

2012 למייר

Lemaire, A., 2012. West Semitic Epigraphy and the History of the Levant during the 12th–10th Centuries BCE. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 291–307.

2012 מאיר

Maeir, A.M., 2012. Insights on the Philistine Culture and Related Issues: An Overview of 15 Years of Work at Tell eš-Šafi/Gath. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 345–404.

2002 מדבדסקיה

Medvedskaya, I., 2002. The Rise and Fall of Media. *The International Journal of Kurdish Studies* 16, pp. 29–43.

מזר 1990

Mazar, A., 1990. *Archaeology of the Land of the Bible: 10,000–586 B.C.E.* New York.

מזר 2003

מזר, ע', 2003. חפירות תל רחוב ומשמעותן לחקר תקופת-הברזל בישראל. ארץ-ישראל כז, עמ' 143–160.

מזר 2010א

Mazar, A., 2010. Archaeology and the Biblical Narrative: The Case of the United Monarchy. in: R.G. Kratz & H. Spieckermann (editors), *One God, One Cult, One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*. Berlin & New York, pp. 29–58.

מזר 2010ב

Mazar, A., 2010. Tel Beth-Shean: History and Archaeology. in: R.G. Kratz & H. Spieckermann (editors), *One God, One Cult, One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*. Berlin & New York, pp. 239–271.

מזר 2011

Mazar, A., 2011. The Egyptian Garrison Town at Beth-Shean. in: S. Bar, D. Kahn & J.J. Shirley (editors), *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology, and Literature – Proceedings of a Conference at the University of Haifa, 3-7 May 2009*. Leiden, pp. 155–189.

מלול 1996

Malul, M., 1996. Was David Involved in the Death of Saul on the Gilboa Mountain? *Revue Biblique* 103, pp. 517–545.

מלמט 1983

מלמט, א', 1983. ישראל בתקופת המקרא. ירושלים.

מקרטר 1980א

McCarter Jr., P.K., 1980. *I Samuel*. Garden City.

מקרטר 1980ב

McCarter Jr., P.K., 1980. The Apology of David. *Journal of Biblical Literature* 99, pp. 489–504.

נאמן 2009

Na'aman, N., 2009. Saul, Benjamin and the Emergence of 'Biblical Israel'. *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 121, pp. 211–224, 335–349.

נות 1956

Noth, M., 1956. *Geschichte Israels* (Aufl 3). Göttingen.

נות 1960

Noth, M., 1960. *The History of Israel* (2nd edition). New York.

סגל 1976

סגל, מ"צ (עורך), 1976. ספרי שמואל. ירושלים.

סימון 1992

סימון, א', 1992. שאול בעין דור – איזון סיפורי בין הנביא הרוחה ובעלת האוב המקרבת. בתוך: מ' בר אשר (עורך), *ספר היובל לרב מרדכי ברזיאד: אסופת מאמרים במדעי היהדות*, כרך א. ירושלים, עמ' 113–124.

סימון 1997

סימון, א', 1997. *קריאה ספרותית במקרא: סיפורי הנביאים*. ירושלים.

סימון 2000

Simon, L.T., 2000. *Identity and Identification: An Exegetical and Theological Study of 2 Sam 21–24*. Roma.

סמית' 1912

Smith, H.P., 1912. *A Critical and Exegetical Commentary on the Books of Samuel*. Edinburgh.

עופר 1990

עופר, א', 1990. הר יהודה המקראי: מנוודות לממלכה לאומית. בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), *מנוודות למלוכה: היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל*. ירושלים, עמ' 155–214.

עופר 1993

עופר, א', 1993. *הר-יהודה בתקופת המקרא*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, תל אביב.

ערב 2008

Arav, R., 2008. The Fortified city of Bethsaida: The Case of an Iron Age Capital City. in: R. Arav (editor), *Cities Through the Looking Glass: Essays on the History and Archaeology of Biblical Urbanism*. Winona Lake, pp. 83–115.

פאוסט 2010

Faust, A., 2010. The Large Stone Structure in the City of David: A Reexamination. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 126, pp.116–130.

פאוסט 2015

Faust, A., 2015. 'The Philistine Tomb' At Tel 'Eton: Culture Contact, Colonialism and Local Responses in Iron Age Shephelah, Israel. *Journal of Anthropological Research* 71, pp. 195–230.

פאוסט 2019

Faust, A., 2019. 'The Inhabitants of Philistia': On the identity of the Iron I Settlers in the Periphery of the Philistine Heartland. *Palestine Exploration Quarterly* 151, pp. 105–133.

פאוסט ברפוס

Faust, A., 2020. Between the Highland Polity and Philistia: The United Monarchy and the Resettlement of the Shephelah in the Iron Age IIA, with a special focus on Tel 'Eton and Kh. Qeiyafa. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 383.

פולצין 1989

Polzin, R., 1989. *Samuel and the Deuteronomist: 1 Samuel*. San Francisco.

פוקלמן 1986

Fokkelman, J.P., 1986. *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel – A Full Interpretation Based on Stylistic and Structural Analyses*, vol. 2: *The Crossing Fates (I Sam. 13–31 & II Sam. 1)*. Assen.

פטרסון 1999

Peterson, E.H., 1999. *First and Second Samuel*. Louisville.

פינקלשטיין 1996

Finkelstein, I., 1996. The Archaeology of the United Monarchy: An Alternative View. *Levant* 28, pp. 177–187.

פינקלשטיין 2013

Finkelstein, I., 2013. *The Forgotten Kingdom: The Archaeology and History of Northern Israel*. Atlanta.

פקלה ואחרים 2004

Pakkala, J., Münger, S. & Zangenberg, J., 2004. *Kinneret Regional Project: Tel Kinrot Excavations, Tel Kinrot – Tell el' Oreme – Kinneret*. Vantaa.

פריץ ורייוויס 1996

Fritz, V. & Davies, P.R. (editors), 1996. *The Origins of the Ancient Israelite States*. Sheffield.

פריש 2013

פריש, ע', 2013. הקריעה הגדולה: סיפור פילוג הממלכה בספר מלכים. באר שבע.

פרנקל 1990

פרנקל, ר', 1990. הגליל העליון במעבר מתקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל. בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), *מנוודות למלוכה: היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל*. ירושלים, עמ' 16–33.

צדוק 2012

Zadok, R., 2012. The Aramean Infiltration and Diffusion in the Upper Jazira, 1150–930 BCE. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 569–579.

צומורה 2007

Tsumura, D.T., 2007. *The First Book of Samuel*. Grand Rapids.

ציפר 2016

ציפר, ע' (עורכת), 2016. דבש מלכים: תגליות מהעיר רחוב, ימי ראשית המלוכה בישראל. תל אביב.

קיטשן 2002

Kitchen, K.A., 2002. The Controlling Role of External Evidence in Assessing the Historical Status of the Israelite United Monarchy. in: V.P. Long, D.W. Baker & G.J. Wenham (editors), *Windows into Old Testament History: Evidence, Argument and the Crisis of "Biblical Israel"*. Grand Rapids & Cambridge, pp. 111–130.

- קיל 1981**
קיל, י', 1981. ספר שמואל. ירושלים.
- קלאי 1964**
קלאי, ז', 1964. מלחמותיו של שאול. בתוך: י' ליוור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל כימי המקרא. תל אביב, עמ' 132-145.
- קלאי 1967**
קלאי, ז', 1967. נחלות שבטי ישראל: מחקר בגיאוגרפיה ההיסטורית של המקרא. ירושלים.
- קליין 1983**
Klein, R.W., 1983. *1 Samuel*. Waco.
- קליין 2006**
Klein, R.W., 2006. *1 Chronicles: A Commentary*. T. Krüger (editor), Minneapolis.
- קלמנטס 1974**
Clements, R.E., 1974. The Deuteronomistic Interpretation of the Founding of the Monarchy in 1 Sam. VIII. *Vetus Testamentum* 24, pp. 398-410.
- קמפבל 2003**
Campbell, A.F., 2003. *1 Samuel*. Grand Rapids.
- קמפבל 2005**
Campbell, A.F., 2005. *2 Samuel*. Grand Rapids.
- קנופרס 1997**
Knoppers, G.N., 1997. The Vanishing Solomon: The Disappearance of the United Monarchy from Recent Histories of Ancient Israel. *Journal of Biblical Literature* 116, pp. 19-44.
- רביב 1979**
רביב, ח', 1979. מבית אב לממלכה: ישראל בתקופת המקרא. ירושלים.
- רוסט 1982**
Rost, L., 1982. *The Succession to the throne of David*. M.D. Rutter & D.M. Gunn (translation), Sheffield.
- שביט 2008**
Shavit, A., 2008. Settlement Patterns of Philistine City-States. in: A. Fantalkin & A. Yasur-Landau (editors), *Bene Israel: Studies in the Archaeology of Israel and the Levant during the Bronze and Iron Ages in Honour of Israel Finkelstein*. Leiden, pp. 135-164.
- שונק 1963**
Schunck, K.D, 1963. *Benjamin: Untersuchungen zur Entstehung und Geschichte eines Israelitischen Stammes*. Berlin.
- שטובה 1973**
Stöbe, H.J., 1973. *Das erste Buch Samuelis*. Stuttgart.

שטרן 2012

Stern, E., 2012. Archaeological Remains of the Northern Sea People along the Sharon and Carmel Coasts and the 'Akko and Jezreel Valleys. in: G. Galil, A. Gilboa, A.M. Maeir & D. Kahn (editors), *The Ancient Near East in the 12th–10th Centuries BCE: Culture and History – Proceedings of the International Conference, Held at the University of Haifa, 2–5 May, 2010*. Münster, pp. 473–507.

שמידט 1976

Schmid, R., 1976. Gottesherrschaft und Menschliche Institution: Die Bedeutung Menschlicher Initiative im Licht von 1 Sam. 8 und 12. in: C. Thoma (editor), *Zukunft in der Gegenwart: Wegweisungen in Judentum und Christentum*. Bern, pp. 43–56.

תדמור 1994

Tadmor, H. (editor), 1994. *The Inscriptions of Tiglath-pileser III, King of Assyria*. Jerusalem.

תומפסון 1992

Thompson, T.L., 1992. *Early History of the Israelite People: From the Written and Archaeological Sources*. Leiden.

תייל 1977

Thiel, W., 1977. Die David-Geschichten im Alten Testament. *Die Zeichen der Zeit* 3, pp. 161–171.

מקורות היסטוריים**הרודוטוס**

הרודוטוס, 1935. כתבי הרודוטוס: מתורגמים מיונית עם מבוא והערות, כרך א. א' שור (תרגום), ירושלים.

כתובות מלכי אשור

Grayson, A.K. (editor), 1996. *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC, vol. II (858–745 BC)*. Toronto, Buffalo & London.